

شناسایی و ارزیابی آثار زیست محیطی طرح‌های مختلف با توجه به رویه دولت‌ها و اسناد مرتبط

فاطمه بینازاده^۱

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین، ورامین، ایران

علی مَهری

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، پردیس دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۷

چکیده

ارزیابی پیامدهای زیست محیطی به عنوان یک اصل در حقوق محیط زیست به شناسایی، پیش‌بینی و ارزیابی آثار زیست محیطی طرح‌های مختلف می‌پردازد. به نظر می‌رسد که این اصل در اسناد ملی و بین‌المللی از جایگاهی برخوردار است. اما تعیین وضعیت این جایگاه، نیازمند بررسی دقیق‌تر دارد. هدف از پژوهش حاضر این است که با روشی توصیفی-تحلیلی به این پرسش پاسخ دهد که در اسناد ملی و بین‌المللی، و آرای صادره از دادگاهها، مساله ارزیابی اثرات محیط زیستی به چه نحو است، و اینکه ذکر چند ماده از مفاد یک سند ملی یا بین‌المللی برای ارزیابی زیست محیطی کفایت می‌نماید یا خیر. بررسی‌ها حاکی از آن است که بسته به تکرار این اصل در رویه دولت‌ها و اسناد بین‌المللی، بار الزام متفاوتی را ایجاد نموده، بدین نحو که در کشورهای توسعه یافته به نسبت کشورهای در حال توسعه از جهت وضع قوانین و مرجع رسیدگی کننده به اختلافات ناشی از ارزیابی پیامدهای طرح‌های پیشنهادی از وضعیت مناسب‌تری برخوردارند و درجه الزام آوری این اصل بیشتر می‌باشد. علاوه بر این با وجود ذکر این اصل در اسناد ملی و بین‌المللی، اما هنوز کمبودهایی هم از جهت تدوین قوانین و هم از جهت مراجع رسیدگی کننده به مسایل زیست محیطی مطرح می‌باشد، که با تدوین یک معاهده جامع محیط زیستی متناسب با تغییرات و شرایط اقلیمی هر منطقه و ایجاد یک نهاد متولی محیط زیستی چه در سطح ملی و بین‌المللی می‌تواند در این زمینه مثمر ثمر باشد.

کلیدواژگان: ارزیابی پیامدهای زیست محیطی، حقوق محیط زیست، اسناد ملی و بین‌المللی، رویه دولت‌ها.

^۱. (نویسنده مسئول): binazadehf@gmail.com

آیین‌های پیامد زیست محیطی برای نخستین بار در دهه ۱۹۶۰ میلادی تصویب شدند؛ در مدت کوتاهی پس از آن، قوانین داخلی و معاهدات بین‌المللی شروع به وضع الزامات ناشی از ارزیابی پیامد زیست محیطی کردند که این الزامات چه از نظر دامنه و چه از نظر جزئیات بسیار گسترده بودند. در خلال دهه ۱۹۷۰ و اوایل ۱۹۸۰ میلادی معاهدات بین‌المللی بتدریج الزامهایی را بر فرایند ارزیابی پیامد‌های زیست محیطی اعمال کردند. امروزه اسناد بین‌المللی به طور مشترک دولت‌ها را ملزم به مسئولیت‌پذیری یا انجام فعالیت‌هایی همراه با ملاحظات اولیه در هر مرحله از اثرات زیست محیطی می‌داند. (Lie, 2008) ارزیابی در سال ۱۹۹۲ با کنفرانس ملل متحد در زمینه محیط زیست و توسعه به طور گسترده شناخته شد و در این کنفرانس ضرورت ارزیابی اعلام گردید. (Bashour, 2016:3)

به طور کلی اثرات زیست محیطی به تغییر فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی محیط زیست بر اثر یک یا چند فعالیت اطلاق می‌گردد و شناسایی اثرات آن بخش عمده را در روند مطالعات زیست محیطی تشکیل می‌دهد. (رهنما و دیگران، ۱۳۹۹: ۵) در واقع ارزیابی این پیامدها درصدد تضمین آن است که در مورد آثار احتمالی زیست محیطی پروژه‌های عمرانی، جایگزین‌های ممکن، و تدابیر کاهنده چنین آثاری اطلاعات اولیه و کافی را بدست آورد. به طور کلی، در پروژه‌های عمرانی انجام یا اعطای مجوز به احداث، فرایند‌ها و فعالیت‌های برگزیده شده، پیش شرط تصمیم‌گیری محسوب می‌شود. آیین‌های ارزیابی زیست محیطی عموماً لازم می‌دانند که مجری پروژه عمرانی یا مالک تجارت مورد نظر، سند کتبی دایر بر آثار زیست محیطی احتمالی اقدام مورد نظر خود را به آژانس مسئول یا نهاد تصمیم‌گیرنده تسلیم کند. بررسی کافی و دقیق جایگزین‌های احتمالی در کانون فرایند تصمیم‌گیری براساس ارزیابی پیامد زیست محیطی قرارداد. تا جایی که به آثار زیست محیطی مربوط می‌شود مطالعه انجام شده باید اطلاعات کافی برای گزینش معقولانه جایگزین‌ها ارائه دهد. باید تاکید کرد که هر فعالیت پیشنهادی موضوع ارزیابی قرار نمی‌گیرد بلکه فقط فعالیت‌هایی موضوع این ارزیابی هستند که می‌توانند باعث سطح معینی از آسیب به محیط زیست شده یا چنین احتمالی را دربرداشته باشند. در ارجاعات معاهدات به ارزیابی پیامد زیست محیطی آستانه‌های متفاوتی مورد استفاده قرار گرفته است. برخی از این معاهدات به آثار (قابل اندازه‌گیری) و برخی دیگر به آسیب (محسوس) یا (مهم) ارجاع داده‌اند. فرمول غالب در مواقعی ارزیابی جامع پیامد زیست محیطی را لازم می‌داند که میزان، ماهیت یا محل فعالیت پیشنهادی به گونه‌ای است که احتمالاً اثر مهم زیست محیطی به دنبال خواهد داشت. (شیلتون و کیس ۱۳۸۹). در این پژوهش سعی بر آن است که ارزیابی آثار زیست محیطی را در اسناد ملی کشور ایران و نیز اسناد بین‌المللی که در این زمینه تدوین شده‌اند مورد مطالعه تطبیقی قرار داده و سپس به بررسی این مساله در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه جهان با ذکر چند نمونه عملی پرداخته شود؛ و هدف آن است که به این پرسش پاسخ دهیم که در اسناد ملی و بین‌المللی موقعیت مساله محیط زیست به چه نحو است؟ و اینکه ذکر چند ماده قانونی یا چند بند از مفاد یک سند بین‌المللی برای ارزیابی زیست محیطی کفایت می‌نماید یا خیر؟ وضعیت ارزیابی اثرات محیط زیستی در آرای صادره از دادگاههای ملی و بین‌المللی چگونه است؟

مفهوم ارزیابی پیامدهای زیست محیطی^۱

ارزیابی پیامدهای زیست محیطی شیوه ای است که با اعمال آن، اطلاعات اولیه و ضروری در خصوص نتایج احتمالی پروژه های توسعه بر محیط زیست اطمینان حاصل می شود، این اطمینان در خصوص انتخابهای احتمالی تدابیر اتخاذ شده برای کاهش صدمه های زیست محیطی حاصل می گردد. ارزیابی مزبور معمولاً پیش نیاز تصمیم گیری یا اتخاذ مجوز برای ساختار مشخص فرآیند ها یا فعالیت هاست. (گوندلینگ، ۱۳۸۹: ۲۶۹) این ارزیابی سه مرحله اولیه دارد که شامل: غربالگری، ارزیابی اولیه و دامنه رسیدگی است. هدف از غربالگری، تصمیم گیری در این مورد است که پروژه نیازمند ارزیابی هست یا خیر؟ میزان EIA مورد نیاز بستگی به مقیاس و پیچیدگی پروژه و ماهیت مکان آن دارد. پس از آن در صورت نیاز پروژه ارزیابی شده و دامنه قلمرو آن مشخص می گردد. (Gohary, 2016: 289)

در واقع، ارزیابی آثار زیست محیطی، ارزیابی قبلی اثرات مثبت و منفی است که احتمالاً اجرای یک پروژه پیشنهادی می تواند بر روی محیط زیست داشته باشد این تاثیر دارای جنبه های اقتصادی و اجتماعی است. هدف از انجام این ارزیابی حصول اطمینان برای تصمیم گیرندگان از آثار زیست محیطی است که متعاقب اجرای طرح واقع و نتایج حاصل از ارزیابی نقش مهمی در تصمیم به اجرای طرح، اصلاح آن و یا عدم اجرای آن توسط آنها دارد. (شیلتون و کیس، ۱۳۸۹: ۱۱۲) در این راستا کنوانسیون ملل متحد در زمینه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی ۱۹۹۱ در یک مفهوم کلی EIA را بدین نحو تعریف می نماید: فرایندی برای ارزیابی اثرات مشابه فعالیت های پیشنهادی در محیط زیست است. از سوی دیگر انجمن بین المللی برای ارزیابی آثار^۲، ارزیابی آثار زیست محیطی را بدین صورت مورد تعریف قرار داده است: فرآیند شناسایی، پیش بینی، ارزیابی و کاهش اثرات بیوفیزیکی، اقتصادی و اجتماعی طرح های پیشنهادی قبل از تصمیم به اجرای آنها^۳. (sadler&brown, 1999: 2) ارزیابی پیامدهای زیست محیطی بر این اساس بنا شده است که تصمیم گیرندگان با مدنظر قرار دادن ارزش های زیست محیطی و همچنین با ملاحظه جزئیات مطالعات مربوطه و دیدگاههای عمومی در مورد ارزیابی نهایی پیامدهای زیست محیطی یک طرح، تصمیم مناسبی اتخاذ نمایند. (آرش پور، ۱۳۹۲: ۱۶۱)

اصول کلی ارزیابی اثرات محیط زیستی

اصول حاکم بر ارزیابی پیامدهای زیست محیطی را به دو دسته می توان تقسیم نمود: اصول اساسی و اصول اجرایی.

^۱. Environmental Impact Assessment

^۲. The International association for Impact assessment (IAIA)

^۳. سایر تعاریف این مفهوم EIA عبارتند از:

مطالعه تغییرات احتمالی در ویژگی های بیولوژیک و اجتماعی/اقتصادی محیط زیست که ممکن است ناشی از یک اقدام پیشنهادی یا اجرایی باشد (Urban, 1977)

فعالیتی که اهداف آن در ارزش های کمی ایجاد شده برای پارامترهای انتخابی است که کیفیت محیط زیست را قبل، در طول و پس از فعالیتهای پیشنهادی مشخص می نماید. (hagerty, 1977)

ابزاری برای شناسایی و ارزیابی اثرات محیط زیستی یک پروژه پیشنهادی، ارزیابی تغییرات و طراحی ابزارهای کاهش مناسب، مدیریت و نظارت (world bank)

اصول اساسی در تمام سطوح EIA به کار می‌رود، اما اصول اجرایی توصیف می‌نمایند که اصول اساسی چطور باید در سطوح اصلی و فعالیتهای محیط زیستی اعمال شود. (sadler&brown,1999)

عمده ترین اصول کلی اساسی که در روند تهیه گزارشات ارزیابی محیط زیستی پروژه ها باید مدنظر قرار گیرند عبارتند از:

ارزیابی اثرات محیط زیستی ابزاری است برای کمک به تحقق اهداف توسعه پایدار.

ارزیابی اثرات محیط زیستی باید به طور جدی با برنامه های توسعه ای موجود و روند صدور مجوز تلفیق شود به نحوی که حداقل مکاتبات و حداکثر اثر بخش بودن ارزیابی اثرات محیط زیستی با شناخت زمان و مکان مناسب برای انجام این ارزیابی ها در ارتباط با فرایندهای موجود تامین گردد.

ارزیابی اثرات محیط زیستی به عنوان یک ابزار مدیریتی باید در تمام مراحل اجرایی پروژه مشارکت کند و در تصمیم گیری های مربوط به هر مرحله دخالت داده شود. بدین ترتیب باید کلیه اطلاعات محیط زیستی مربوط به مراحل مختلف اجرای پروژه در زمان مناسب تهیه و به تصمیم گیرندگان ارائه شود. باید ارتباط دایمی متقابل و داد و ستد اطلاعات بین تیم ارزیابی و طراحان پروژه و پیشنهاد دهندگان پروژه برقرار باشد. این ارتباط سبب می شود که تغییرات لازم در مرحله طراحی یا برای تعیین محل استقرار پروژه اعمال شود. منظور از این کار، پیشگیری و به حداقل رساندن اثرات نامطلوب پروژه ها در هر یک از مراحل اجرا می باشد.

پروژه ها باید غربال شوند تا آنهایی که واقعا نیاز به ارزیابی اثرات محیط زیستی دارند، و آنهایی که مطالعات محیط زیستی اجمالی در موردشان مناسب تر است، انتخاب و مشخص شوند. (خدابنده، ۱۳۸۷)

فرابند باید دقیق بوده و بهترین عملیات علمی را به کارگیرد و روش ها و فنون مناسبی را برای رفع مشکل در نظر بگیرد.

علاوه بر موارد فوق قابل تطبیق و سازگار بودن EIA با طرح پیشنهادی و نیز موثق و معتبر بودن آن نیز به عنوان یک اصل کلی اساسی قابل توجه می باشد.

اصول اجرایی فرایند بدین نحو می باشد که آیا طرح پیشنهادی باید موضوع EIA باشد یا خیر و اگر هست با چه سطح جزییات می باشد؟

شناسایی مسایل و اثراتی که مهم هستند و شرایط ارجاع به EIA را فراهم می نمایند.

شناسایی و پیش بینی اثرات محیط زیستی، اجتماعی و سایر اثار مرتبط با طرح پیشنهادی

تعیین اثرات قابل قبول و مهم

تهیه گزارش و اظهارنامه مبنی بر اثرات زیست محیطی

تصویب یا رد طرح پیشنهادی و ارائه شرایطی جهت اجرا

تضمین شرایط جهت نظارت بر اثرات توسعه و ابزارهای تاثیرگذار (sadler & brown,1999:3)

تاریخچه قوانین ومقررات ارزیابی زیست محیطی

فرایند تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی و اهمیت قانونی آن در جهان برای اولین بار به اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی باز می گردد. در این زمان دولت ایالات متحده آمریکا در سال ۱۹۶۹ میلادی قانون سیاست زیست محیطی

ملی (NEPA^۱) را وضع نمود. بعد از کنفرانس استکهلم در سال ۱۹۷۲ بسیاری از کشورها خود را موظف نمودند که قبل از اجرای هر طرح بزرگ، اثرات زیست محیطی آن را مورد بررسی قرار دهند. (رجب زاده، ۱۳۸۷:۳) برای این اساس چنانچه به نظر برسد که طرحی باعث به وجود آمدن اثرات نامطلوب قابل توجه بر محیط زیست می گردد، ناگزیر به تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی، پیش از اجرای چنان طرح هایی خواهند بود. بسیاری از کشورهای دیگر جهان نیز به اقتضای قوانین و ارزش های اجتماعی خویش مقررات مشابهی را به تصویب رساندند. جمهوری فدرال آلمان در سال (۱۹۷۱)، سوئد در سال (۱۹۷۲)، انگلستان و کانادا در سال (۱۹۷۳)، استرالیا و دانمارک در سال (۱۹۷۴) و فرانسه در سال (۱۹۷۶) ضرورت ارزیابی زیست محیطی را به عنوان یک اصل پذیرفتند و در سال ۱۹۸۶ قانون ارزیابی زیست محیطی به تصویب جامعه اقتصادی اروپا رسید. سازمان های بین المللی متعددی مانند برنامه محیط زیست ملل متحد^۲ (UNEP)، بانک جهانی و سازمان توسعه و همکاری های اقتصادی^۳ (ECO) با صدور دستورالعمل ها و بیانیه هایی انجام ارزیابی زیست محیطی اثرات ناشی از اجرای طرح های بزرگ را الزامی نموده و تسهیلات خاصی را برای طرح های دارای گزارش ارزیابی اختصاص می دهند. (منوری، ۱۳۸۷) در سال ۱۹۸۹ بانک جهانی و سایر سازمانهای کمک کننده بین المللی ابزار و لوازم EIA را ایجاد نمودند. گسترش فرایند EIA در این دهه در آسیا آغاز گردید. و در دهه ۱۹۹۰ براساس کنوانسیون ایسپو اثرات فرامرزی مورد بررسی قرار گرفت و در این زمان تدوین قوانین در کشورهای در حال توسعه نیز رواج یافت. (sadler, 1996:3) در کشور ایران اصطلاح متداول و شناخته شده ای تحت عنوان ارزیابی پیامدهای زیست محیطی وجود نداشت و حتی انجام مراحل ارزیابی در شکل و مفهوم حاضر در مقررات قانونی گذشته پیش بینی نگردیده بود. اما برای نخستین بار در سال ۱۳۵۴ در آیین نامه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۲۹/۴/۱۳۵۴ کمیسیون های مجلسین وقت، صدور پروانه تأسیس هر نوع کارخانه و کارگاه جدید و توسعه و تغییر کارخانجات و کارگاه های موجود موکول به رعایت مقررات و ضوابط حفاظت و بهسازی محیط زیست شد. در این راستا، ارزیابی اثرات زیست محیطی در ایران در بند الف تبصره ۸۲ قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به طور مشخص صورت قانونی به خود گرفت. طبق این مصوبه مجریان طرح های کارخانجات پتروشیمی، پالایشگاه ها، نیروگاه ها، صنایع فولاد، سدها و دیگر سازه های آبی، شهرک های صنعتی و فرودگاه ها موظف گردیدند، به همراه گزارش امکان سنجی و مکان یابی نسبت به تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی اقدام نمایند. (دبیری و کیانی، ۱۳۸۷: ۴)

جایگاه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی در اسناد ملی و بین المللی

اسناد بین المللی به طور عام بر این امر تاکید می ورزند که کشورها متعهدند اجازه انجام فعالیت هایی که دارای آثار زیست محیطی بوده اند را بدون ملاحظه قبلی و ارزیابی آثار آنها ندهند. همانطور که قبلاً اشاره شد رویه های رسمی در خصوص EIA اولین بار با تصویب سند ۱۹۷۰ در زمینه حمایت از محیط زیست ملی در آمریکا شکل گرفت و پس از آن در استرالیا نیز در قالب قانون ۱۹۷۴ در زمینه حمایت از محیط زیست به مقوله ارزیابی پیامدهای

^۱ National Environmental Policy Act

^۲ United Nations Environment Program

^۳ Environmental Careers Organization

زیست محیطی پرداختند که در حال حاضر قانون ۱۹۹۹ در زمینه حمایت از محیط زیست و حمایت از تنوع زیستی جایگزین آن شده است (Manday & Ian, 2009: 243)

در سال ۱۹۷۵ در سند نهایی کمیسیون امنیت و همکاری اروپا (CSCE) استفاده از اقدامات حمایتی حقوقی شامل آیین‌هایی برای ایجاد ارزیابی پیامدهای زیست محیطی لازم دانسته شد. بیانیه استکهلم اگرچه به طور صریح دربردارنده این تعهد نیست در اصل ۱۴ وجود برنامه ریزی منطقی را وسیله ضروری برای حل تعارض بین نیازهای توسعه و ضرورت‌های حفاظت و بهبود محیط زیست می‌داند بیانیه مذکور در اصل ۱۵ خود اشاره می‌نماید در هنگام برنامه ریزی برای اسکان انسانی و شهرنشینی باید مراقبت شود تا از صدمه به محیط زیست احتراز گردیده و حداکثر منافع اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی برای همه تامین گردد. در این رابطه طرح‌هایی که برای القاء تسلط استعماری و نژادپرستی تنظیم شده‌اند باید کنار گذاشته شوند. در سطح منطقه ای، پیش از سال ۱۹۸۵ کمیسیون اروپا نیز دستورالعملی را در خصوص ارزیابی پیامدهای زیست محیطی صادر نمود. این فرمان موجب ارائه اصول راهنما در زمینه ماهیت، گسترش و اجرای رویه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی گردیده این رویه در کنوانسیون ۱۹۹۱ ایسپو مورد پذیرش واقع و توسعه یافته است. (sands, 2003: 803) کنوانسیون ایسپو در سال ۱۹۹۱ شکل گرفت و در سالهای ۲۰۰۱ و ۲۰۰۴ اصلاح گردید. این کنوانسیون در بردارنده این تعهد به عنوان محور اساسی و اصلی طراحی شده در این سند است. هدف کنوانسیون، مدیریت چنین وضعیتی‌هایی از طریق همکاری بین کشورها قبل از هر گونه اقدامی است. این ارزیابی باید به نحو غیر تبعیض آمیزی برای همه پروژه های تحت شمول کنوانسیون اعمال شود. برای کارکرد صحیح این کنوانسیون، دولت‌ها باید شیوه ای از آیین های ارزیابی اثرات زیست محیطی ملی را داشته باشند که اجازه ورود بازیگران خارجی را بدهد. در ضمیمه ۱ کنوانسیون، فهرست فعالیت‌هایی که نیازمند انجام ارزیابی است را فهرست نموده و فرض کنوانسیون این است که دارای اثر محتمل مضر مهم اند و باید فرایند ارزیابی آنها آغاز شود. اگر دولت منشأ، ارزیابی را آغاز نکند، دولت‌های نگران از موضوع باید بحث کنند که آیا ارزیابی انجام گیرد یا خیر. اگر بحث به نتیجه نرسد، هر دولت حق درخواست تشکیل کمیسیون تحقیق را دارد که در آن تیمی از کارشناسان نظر می‌دهند که فعالیت مورد بحث اثر مضر دارد یا خیر. در خصوص فعالیت‌های فهرست نشده در ضمیمه ۱، در اوضاع و احوال معمولی لازم نیست ارزیابی اثرات زیست محیطی صورت گیرد، مگر اینکه اثبات شود شرایط خاصی وجود دارد. اگر دولت منشأ اطلاع دهد که می‌خواهد ارزیابی اثرات زیست محیطی را برای پروژه ای انجام دهد، دولت متاثر باید اعلام کند که می‌خواهد در فرایند شرکت نماید. دولت منشأ مکلف است مطالعه اثرات را همراه با دولت متاثر انجام دهد و مشارکت مردم آن را با همان شرایط مشارکت مردم خودش در انجام ارزیابی بپذیرد. پس از پایان ارزیابی، دولت متاثر فرصت دارد در خصوص فعالیت از طریق مشورت اعلام نظر کند و مردم دولت متاثر هم مطابق شرایط حاکم بر مردم دولت منشأ، حق دارند نظرشان را برای فعالیت پیشنهادی ارائه دهند. تصمیم نهایی توسط دولت منشأ و با ملاحظه نظرهای دولت متاثر و مردمش به نحو مقتضی گرفته شده و تحویل دولت متاثر می‌شود. نکته مهم در این کنوانسیون این است که دولت‌ها مکلف نیستند تعیین کنند آثار پیش‌بینی شده محقق شد یا نه؛ به عبارت دیگر ارزیابی پسینی، اختیاری است. (سالاری، ۱۳۹۹: ۹)

از طرفی پاره‌ای از مقررات اولیه در خصوص ارزیابی پیامدهای زیست محیطی در قالب موافقتنامه‌های مربوط به مناطق دریایی شکل گرفته که مبتنی بر تعهد به ارزیابی فعالیت‌هایی است که دارای خطر صدمات مهم زیست محیطی نسبت به محیط زیست دریایی هستند، لازم به ذکر است که کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها در ماده ۲۰۶ خود در این خصوص اظهار می‌دارد زمانی که دولت‌ها زمینه‌های معقولی برای اعتقاد به این امر داشته باشند که فعالیت‌های طراحی شده‌ای که تحت صلاحیت یا کنترل آن‌هاست می‌تواند باعث آلودگی مهم و همچنین موجب صدمات تغییردهنده محیط زیست دریایی گردد باید تا آنجا که عملی است آثار بالقوه فعالیت‌هایی را بر روی محیط زیست دریایی ارزیابی نموده و گزارشات مربوطه به نتایج حاصل از این ارزیابی‌ها را ارائه دهند. (آرش پور، ۱۳۹۲:۱۶۲) ز سوی دیگر ارزیابی پیامدهای زیست محیطی به عنوان یک ابزار ملی در اصل ۱۷ اعلامیه ریو اظهار می‌دارد در مورد اقداماتی که از سوی کشورها صورت می‌گیرد و می‌تواند اثرات منفی بر محیط زیست داشته باشند و انجام آنها منوط به تصمیم یک مقام کشوری اند، بررسی در خصوص اثرات زیست محیطی مزبور به عنوان یک تدبیر ملی باید صورت گیرد. همچنین در این اصل نظارت موثر بین المللی بر هر یک از فعالیتهای اعضا را مورد تاکید قرار داد. (Ara pathan, 2011:3)

برنامه ملل متحد برای محیط زیست (UNEP) نیز در قالب سند تنظیمی خود تحت عنوان اهداف و اصول حاکم بر ارزیابی پیامدهای زیست محیطی این مقوله را به عنوان بخشی از مفهوم توسعه پایدار قلمداد نموده در مقدمه خود چنین بیان می‌دارد که: ابزارهای ارزیابی پیامدهای زیست محیطی عبارت از امتحان تجزیه و تحلیل و ارزیابی طرح فعالیت‌ها با دیدگاه تعمیق بخشی و توسعه پایدار محیط زیست می‌باشد مضافاً بر این که در مقدمه این سند به اصول آن به دیگری اشاره شده که توجه به آنها چه در سطوح ملی و چه در سطوح بین المللی مورد تاکید قرار گرفته است اصل یک مقرر می‌دارد که تحت چه شرایطی رویه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی باید اعمال شود. این اصل اظهار می‌دارد که مقامات صلاحیتدار کشورها نباید بدون ملاحظه قبلی انجام فعالیت‌هایی که دارای آثار زیست محیطی است را تجویز نمایند جایی که انجام چنین فعالیتی به لحاظ وسعت، ماهیت و محل انجام آن به گونه‌ای است که احتمالاً دارای آثار شدید محیط‌زیستی است بر این اساس باید یک ارزیابی جامع از پیامدهای زیست محیطی مطابق با اصول مندرج در این سند صورت پذیرد.

نمونه‌های متعدد دیگری وجود دارد که نیاز به برقراری و تاسیس رویه EIA را بیان می‌دارد که برای مثال می‌توان به اقدامات سازمان همکاری اقتصادی و توسعه اشاره نمود این سازمان در خلال سال‌های ۱۹۷۴ تا ۱۹۸۶ یازده توصیه را برای استفاده از رویه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی مطرح و کشورها را به اجرای آن دعوت نمود همانطور که قبلاً نیز ذکر گردید مثال دیگر در این زمینه ماده ۲۰۶ از کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها است که اجرای رویه‌های ارزیابی پیامدهای زیست محیطی را مورد ملاحظه قرار داده است. سندی دیگر منشور جهانی طبیعت نیز در مواد خود مسئله ارزیابی پیامدهای زیست محیطی را مورد توجه و تاکید قرار داده است این شورا در بند C از پاراگراف ۱۱ خود تحت عنوان اصول کلی اظهار می‌دارد فعالیت‌هایی که ممکن است طبیعت را آشفته و مختل سازد باید آثار ناشی از اجرای آنها به طور مقدم مورد ارزیابی قرار گیرد. (sands & Galizzi, 2004:15) بانک جهانی نیز با صدور دستورالعمل اجرایی در سال ۱۹۸۹ و در قالب یک طرح شش مرحله‌ای رویه ارزیابی را مورد ملاحظه

قرار داده است این شش مرحله عبارتند از (۱) مشخص نمودن عنوان طرح (۲) آماده و ارائه نمودن خلاصه ای از طرح اجرایی (۳) تمرین و آماده سازی شرایط لازم برای رجوع به ارزیابی زیست محیطی (۴) تمهید و اجرای ارزیابی (۵) بازبینی مجدد ارزیابی و درج یافته ها در طرح و (۶) ارزیابی و تقویم نمودن اقدامات ما قبل از اجرای طرح این شش مرحله به خوبی اهمیت اجرای رویه ارزیابی را روشن می‌سازد از طرف دیگر بند الف از پاراگراف یک ماده ۱۶ کمیسیون مربوط به تنوع گونه های زیستی بر طرفهای معاهده لازم می دارد تا آنجا که امکان دارد و به گونه‌ای مقتضی رویه های مناسب را که برای اعمال رویه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی ضروری است و نسبت به فعالیت‌هایی که محتملا دارای آثار سو بر تنوع زیست محیطی می باشد را معمول دارند. (آرش پور، ۱۳۹۲: ۱۶۶)

علاوه بر موارد فوق الذکر، می توان به این اسناد نیز اشاره نمود: کنفرانس ملل متحد در توسعه و محیط زیست مصوب ۱۹۹۲ (UNCED)، کنوانسیون ملل متحد در خصوص تغییرات آب و هوایی، کنوانسیون ملل متحد در مقابله با بیابان زدایی، پروتکل مونترال، کنوانسیون لندن و کنوانسیون باسل در زمینه کنترل فعالیتهای فرامرزی پسماندهای پر خطر و دفع آنها. در همه این اسناد تاکید بر ارزیابی زیست محیطی در حوزه های طبیعت، آب و هوا، پسماند و دریا وجود دارد.

در ایران، قبل از انقلاب اسلامی و در قانون اساسی مشروطیت اشاره خاصی به موضوع محیط زیست نشده است، زیرا اساساً حق بر محیط زیست در آن دوران مطرح نبود. (مشهدی، ۱۳۹۳) علیرغم اینکه اصل پنجاهم قانون اساسی به صورت واضح وظیفه همگان را حفاظت از محیط زیست در کشور جمهوری اسلامی اعلام نموده است، با این حال انجام مطالعات EIA در ایران با وقفه ای حدود ۲۵ سال و پس از صورت جلسه مورخ ۱۳۷۳/۱/۲۳ شورایی عالی حفاظت محیط زیست کشور الزامی گردید. بر این اساس مجریان پروژه های بزرگ ملزم شدند به همراه گزارش های امکان سنجی و مکان یابی نسبت به تهیه گزارش جامع ارزیابی اثرات زیست محیطی پروژه ها اقدام نمایند. (رجب زاده، ۱۳۸۷) در اصل مذکور به عنوان یکی از اساسی ترین الزامات حقوقی در عالی ترین ارکان نظام، در امر حفاظت از محیط زیست کشور محسوب می گردد که در آن کلیه فعالیت های اقتصادی و غیره را که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم آورد، ممنوع اعلام کرده است. در راستای مصوبه شورایی عالی حفاظت محیط زیست و برنامه دوم توسعه، هفت نوع از پروژه های عمرانی همچون، پالایشگاه، نیروگاه، صنایع فولاد، سد ها، شهرک های صنعتی و فرودگاه مشمول چنین مطالعاتی شده اند. (خوش منش زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۵) با تصویب الزامی شدن ارزیابی اثرات زیست محیطی برای طرح های مذکور، طبق تبصره ۸۲ قانون برنامه دوم توسعه و تصویب آیین نامه (الگوی) ارزیابی زیست محیطی، توسعه شورای عالی حفاظت محیط زیست در سال ۱۳۷۶، فرآیند ارزیابی از اعتبار و اهمیت بیشتری برخوردار گردید و جزئیات تفصیلی به طور جدی تری شکل قانونی به خود گرفت (دبیری و کیانی، ۱۳۸۷: ۳). به تدریج با توجه به اهمیت لزوم انجام مطالعات ارزیابی محیط زیستی، توجه و تاکید بیشتری به سیاستها و اهداف آن به عمل آمد، که از جمله ماده ۱۰۵ برنامه سوم توسعه مصوب ۱۳۷۹ تنفیذ شده در ماده ۷۱ برنامه چهارم مصوب ۱۳۸۴، بند الف ماده ۱۹۲ برنامه پنجم توسعه مصوب ۱۳۸۹ و تعیین نوع و مقیاس طرح ها و پروژه های مشمول انجام مطالعات ارزیابی محیط زیستی مصوب ۱۳۹۰ از مهمترین مواد برنامه های پنج ساله بر انجام مطالعات ارزیابی محیط زیستی طرح ها و پروژه های بزرگ توسعه ای کشور قبل از اجرا تاکید دارد.

ارزیابی پیامدهای زیست محیطی در رویه قضایی ملی و بین المللی

موضوع ارزیابی پیامدهای محیط زیست در آراء مختلفی از داوری و قضایایی بین المللی به طور مستقیم و غیرمستقیم مطرح شده است. دیوان بین المللی دادگستری در قضایایی چون گابچیکوو ناگی ماروس، آزمایش هسته ای، و دعاوی اخیر کارخانه تولید خمیر (آرژانتین علیه اروگوئه) و سم پاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا) در سطح بین المللی این مساله را مورد تاکید قرار داده است، در کنار این دیوان کنوانسیون حقوق دریاها (۱۹۸۲) نیز موجد یک دادگاه بین المللی (ITLOS)^۱ بود که کشورهای کمی به عضویت آن درآمدند. نهاد حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی نیز صلاحیت پرداختن به موضوعات زیست محیطی را برای خود احراز کرده است آنجا که ماده ۲ اساسنامه این نهاد هیأت رسیدگی را ملزم می کند تا گات و دیگر موافقتنامه های موجود را طبق حقوق بین الملل عمومی تفسیر کنند. این مرجع در قضایای مختلفی چون دلفین ها و لاک پشت ها محیط زیست را بخشی از حقوق بین الملل عمومی دانست. این مرجع در قضیه خط لوله گاز بیان داشت که گات نباید در انزوای کلینیکی از حقوق بین الملل عمومی (شامل حقوق بین الملل محیط زیست) بررسی شود.

در کنار این نهادها مراجع رسیدگی کننده منطقه ای نیز به مقوله حقوق بین الملل محیط زیست پرداخته اند. تاکنون ۱۳ پرونده زیست محیطی در نفتا مورد بررسی قرار گرفته است. موافقتنامه امریکایی برای همکاری زیست محیطی (NAAEC)^۲ نیز مکانیسمی را برای رسیدگی پیش بینی کرده با این پیش فرض که آزادی هرچه بیشتر تجارت و سرمایه گذاری موجب اجرای ضعیف تر قواعد زیست محیطی می شود. همچنین دیوان دادگستری اروپا در ارای خود به مساله ارزیابی پیامدهای محیط زیستی می پردازد. در ادامه به برخی از این پرونده ها اشاره نموده و سپس این جایگاه در رویه قضایی ملی مورد بررسی قرار می گیرد. در قضیه آزمایش های هسته ای نیوزلند استدلال نمود که آزمایش های هسته ای نمی تواند بدون ارزیابی پیامدهای زیست محیطی اجرا گردد استدلال ارائه شده توسط نیوزلند به وسیله مفاد ارائه شده در ماده ۱۶ کمیسیون ۱۹۸۶ نومه آ^۳ مورد حمایت قرار گرفت. این ماده عرضه می دارد: طرحهای عظیمی که می تواند بر روی محیط زیست دارای تاثیر باشد ارزیابی پیامدهای زیست محیطی در خصوص آن باید معمول گردد نیوزلند در ادامه استدلال خود در قضیه آزمایش های هسته ای بر این اعتقاد بود که ارزیابی پیامدهای زیست محیطی باید از جمله بر روی موارد ذیل تمرکز داشته باشد نقشه برداری از جزایر مرجانی، برنامه ریزی جهت تست زلزله های سطحی، نمونه برداری و بررسی جامع در خصوص شعاع پرتو افکنی و تاثیر آن بر تمرکز ماهی ها. ارزیابی باید به صورت عام و به نحو سیستماتیک و منظم صورت گیرد. (sands, 1994)

در قضیه کارخانه تولید خمیر کاغذ و دعوی آرژانتین علیه اروگوئه^۴، دیوان به اصول مختلف محیط زیستی می پردازد از جمله تعهد به ارزیابی زیست محیطی؛ در این قضیه دولت اروگوئه به طور یکجانبه مجوز ساخت یک

^۱. International tribunal for the law of the sea

^۲. North American Agreement on Environmental Cooperation

^۳. Numea

^۴. این اختلاف مربوط به ساخت پروژه کارخانه های تولید خمیر کاغذ در کنار رودخانه اروگوئه در سال ۲۰۰۳ بود، دولت آرژانتین اقدام اروگوئه را مغایر با تعهدات معاهده دو جانبه حاکم بر رودخانه دانست و این پروژه را موجب آلودگی محیط زیست رودخانه، هوا و محیط زندگی شهروندان خود می داند. دولت اروگوئه هنگام بررسی طرح ها و صدور مجوز به نهاد خود در خصوص ارزیابی آثار، مشاوره و اطلاع رسانی به دولت آرژانتین عمل نموده است. پس از تشکیل کمیسیون دو جانبه فنی برای بررسی آثار زیست محیطی دو کارخانه و ارائه گزارشی غیر الزام آور، طرفین ناکام ماندند. در نتیجه در آوریل ۲۰۰۶ آرژانتین علیه اروگوئه در دیوان اقدام به طرح دعوی نمود. (ICJ Rep, 2010: para 204)

کارخانه خمیر کاغذ را در در ۳۰ کیلومتری شهر آرژانتینی گالگوآچو به شرکتی اسپانیای اعطا کرد. پس از این اقدام، دولت اروگوئه در ۱۴ فوریه ۲۰۰۵ در عملی مشابه مجوزی برای ساخت کارخانه ای دیگر به نام اوربون صادر نمود. دو کشور برای حل اختلافشان راه حل های مختلفی را برگزیدند که نتیجه بخش نبود، به همین دلیل آرژانتین در سال ۲۰۰۶ دعوایی را مبنی بر نقض تعهدات ناشی از معاهده موسوم به اساسنامه رودخانه اروگوئه ۱۹۷۵ در دیوان مطرح نمود. بر اساس همین معاهده، کمیسیونی برای نظارت بر فعالیت رودخانه تشکیل گردید. از نظر دیوان اروگوئه ملزم بوده است که برای ارزیابی زیست محیطی پروژه ذیربط وقایع موجود را در اختیار کمیسیون^۱ قرار دهد. (موسوی و موسوی فر، ۱۳۹۴) این تعهد از دید دیوان زمانی برای اروگوئه ایجاد می شود که شرکت ذیربط برای اخذ مجوز به نهاد صالح آن دولت مراجعه می کند. همانطور که گفته شد ذینفع واقعی در موضوع محیط زیست ساکنین منطقه محل عملیات هستند نه کمیسیون یا دولت طرف معاهده. با این حال دیوان اصل ارزیابی زیست محیطی را فی نفسه اصلی عرفی اعلام می کند که با این شرایط الزام آور است: زیرا ممکن است احتمال آثار شدیدی برود، این آثار زیست محیطی فرامرزی باشد و مربوط به منابع مشترک باشند. دیوان هر دو نوع ارزیابی پیشینی و پسینی را برای کمیسیون همکاری لازم می شمارد. جالب توجه است درحالی که در ابتدای رأی دیوان بر شخصیت حقوقی مستقل کمیسیون تأکید می ورزد اما در این قسمت رأی، کمیسیون را خطاب قرار می دهد در حالی که طبق ماده ۹۴ منشور فقط کشورهای عضو متعهد به تبعیت از آرای دیوان هستند. (Tim, 2009) دیوان در این رأی آثار شدیدی برود، و تعیین قوانین داخلی، فرایند اعطای مجوز به هر پروژه، محتوای خاص ارزیابی اثرات زیست محیطی برای هر پروژه با توجه به بزرگی فعالیت توسعه ای مطروحه و اثرات احتمالی آن بر محیط زیست به عهده دولت است. (ICJ REP, 2010:205)

در پرونده دیگر، قضیه سمپاشی هوایی ۲۰۰۸، دعوای اکوادور علیه کلمبیا است. اکوادور ادعا می نماید کلمبیا یا سمپاشی هوایی مزارع کشت خشخاش واقع در مناطق مرزی و نزدیک به مرز دو کشور، موجب خسارت شدید به مردم و محصولات، حیوانات و آلودگی محیط زیست این کشور شده است. با توجه به اختیاری بودن صلاحیت دیوان، طرفین در سال ۲۰۱۳ مبنی بر حل موضوع در خارج از دیوان توافق نمودند و دیوان در حل این مساله محیط زیستی ناکام مان. (زارعی و دیگران، ۱۳۹۶) در قضیه ساخت سد بلومنته، یک قاضی در برزیل طی حکمی دستور به توقف عملیات ساخت این سد را صادر نمود. بلومنته که زمان زیادی است ساخت آن با مقاومت و مخالفت گروه های محیط زیستی برزیل همراه بوده است، برای اجرای این پروژه باید ۵۸۸ هکتار از جنگل های منطقه پاکتراشی شود. در همین حال، بابت ساخت این سد عظیم، ۲۰ هزار نفر از ساکنان منطقه با زیر آب رفتن ۱۹۳ مایل مربع بی خانمان می شوند. در گزارش قاضی برزیلی در مورد این سد آمده است: این آشکار است که ساخت سد بلومنته میتواند به بهره برداری از قابلیت های گرفتن برق از انرژی آب توسط مردم بومی منجر شود. اما ضررهای زیست محیطی ساخت آن به حدی زیاد است که شرکت های سازنده می توانند به لحاظ قانونی و به جرم محیط زیستی تحت تعقیب قرار گیرند. در پی ساخت این سد، ۵۰۰ کیلومتر مربع از زمین های جنگلی آمازون زیر آب می روند. د راین حکم به تاثیرات مخرب سد بر قبایل محلی و محیط زیست هشدار داده شده است، (مشهدی، ۱۳۹۳) همچنین

^۱ کمیسیون اداری رودخانه اروگوئه براساس فصل سیزدهم اساسنامه ۱۹۷۵ مربوط به رودخانه اروگوئه بین دو کشور آرژانتین و اروگوئه به وجود آمد.

دیوان در رای سان خوان نیز مجدداً در خصوص ارزیابی اثرات زیست محیطی اشاره نمود. در این قضیه، دولت های آرژانتین و کاستاریکا در خصوص اقدامات یکدیگر (لایروبی رودخانه و احداث جاده) که به نقض معاهدات کنوانسیون تنوع زیستی می انجامید، معترض بودند. دیوان در سال ۲۰۱۵ رای داد که کاستاریکا با احداث جاده در امتداد رودخانه سان خوان بدون ارزیابی اثرات زیست محیطی، تعهدش را نقض نموده است. همچنین دیوان با بررسی های صورت گرفته اظهار نمود که لایروبی رود سان خوان توسط نیکاراگوئه واجد ضرر مهم نیست که نیازمند ارزیابی زیست محیطی باشد. دیوان افزود تعهد دولت برای امر می باشد که مشخص نماید آیا ضرری وجود دارد و بعد به ارزیابی پردازد. بر اساس کنوانسیون رامسر ۱۹۷۱ این منطقه در موقعیتی قرار داشت که فعالیت های زیست محیطی بر منطقه اثر گذار بود. دیوان در این قضیه اعلام نمود که نیکاراگوئه باید از هرگونه لایروبی و دیگر فعالیت ها خودداری نماید، از طرف دیگر، کاستاریکا پس از مشورت با دبیرخانه کنوانسیون رامسر و پس از اطلاع قبلی به نیکاراگوئه، می تواند تا جایی که برای جلوگیری از ورود آسیب غیر قابل جبران به محیط زیست منطقه ضروری است اقدامات مقتضی را انجام دهد و از تحمیل هر گونه آثار ناسازگار بر رودخانه سان خوان پرهیز کند و طرفین می بایست هر سه ماه یک بار نسبت به رعایت دستورهای دیوان آگاه کنند. (Editoriale Scientifica, 2017)

از میان قضات دیوان، قاضی ویرامنتری از جمله کسانی است که به شدت و به نحوی سرسختانه از اعمال رویه EIA حمایت می نماید. ویرامنتری در قضیه آزمایشهای هسته ای در رای مشورتی دیوان بین المللی دادگستری در خصوص مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح های هسته ای و همچنین در قضیه گابچیکو-ناگی ماروش اظهار نموده، براین باور است که اصل ارزیابی پیامدهای زیست محیطی با حصول اجماع قوی مورد پذیرش عمومی و شناسایی بین المللی قرار گرفته است و این امر اجازه می دهد که دیوان بین المللی دادگستری نیز این اصل را مورد شناسایی قرار دهد. وی نکته بسیار مهمی را در مورد ارزیابی محیط زیستی خاطر نشان نمود و آن عبارت است از اینکه معنای ارزیابی محیط زیستی صرفاً ارزیابی پیش از آغاز طرح نیست بلکه بدان معناست که یک ارزیابی از زمان پیش از آغاز طرح شروع شده و مادامی که طرح در حال اجراست تداوم می یابد و این موید این حقیقت است که EIA به عنوان یک اصل پویا صرفاً به ارزیابی پیش از آغاز طرح محدود نشده و در مواردی که انجام فعالیتی ممکن است دارای آثار سو محیط زیستی باشد تا مراحل مختلف اجرای طرح تداوم می یابد. (آرش پور، ۱۳۹۲: ۱۶۹)

علاوه بر ICJ^۱، در سطح اروپا، دیوان دادگستری اروپا^۲ نیز بر مساله ارزیابی پیامدهای زیست محیطی تاکید می نماید. این دیوان در پرونده استخراج گرانیت^۳ بررسی نمود که حتی اگر ثابت شود که مواد اولیه در این موضوع هیچ خطر و ریسکی برای سلامتی بشر و محیط زیست ندارد، لیکن باید در همه موارد مساله ارزیابی را در نظر گرفت در این پرونده دیوان اظهار داشت هر چند انباشت ضایعات در یک منطقه نامناسب، خطر و ریسکی برای سلامت بشر و محیط زیست در پی نداشته باشد اما بدون شک موجب آزار و اذیت اطرافیان در آن منطقه می گردد و بایستی از طریق تعیین قلمرو ضایعات پنهان گردد و از بین رود و همچنین قوانین زیست محیطی را رعایت نماید (Vomacka, 2017: 67). در سطح ملی و در حقوق ایران، در رویه دادگاههای ایران تنها می توان به تحولاتی

^۱ International Court of justice (ICJ)

^۲ European Court of Justice (ECJ)

^۳ Case C-9/00 (Palin Granit)

که پس از دهه هشتاد با اهمیت یافتن حفظ محیط زیست و منابع طبیعی در قوه قضاییه اتفاق افتاده است، اشاره نمود. در این راستا در برخی از آرای قضایی شاهد توجه به این مساله هستیم. به ویژه می توان به آرای دیوان عدالت اداری در خصوص صیانت از منابع آب، حق بره‌وای پاک، بقایای حیات وحش و نمونه هایی از این دست اشاره کرد. (مشهدی و هداوند، ۱۳۹۱: ۱۶۰). در پرونده های مربوط به آلودگی محیط زیست توسط صنایع شیمیایی پارچین که با تخلیه مستقیم فاضلاب آلوده به مواد شیمیایی در رودخانه جاجرود، موجبات آلودگی آب رودخانه را که اغلب به مصارف کشاورزی منطقه می رسد، فراهم می آورد و کارخانجات باطری سازی نیرو که با انتشار سرب حاصل از فرایند تولید باطری، در سطح وسیعی از هوای منطقه پاسدران تهران، مقر یکی از واحدهای آن کارخانه، موجب آلودگی هوا می شد، قابل ذکرند. سازمان حفاظت محیط زیست شکایت خود را از آن دو واحد که وابسته به صنایع دفاع می باشند به ترتیب در سالهای ۱۳۶۱ و ۱۳۶۵ تسلیم مقامات ذی صلاح دادگستری کرده بود. (موسوی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۰)

دیوان در قضیه ممنوعیت نصب کیت، با اشاره به اصل ۵۰ قانون اساسی بر حق هوای پاک اشاره کرده است. در این رأی، دیوان تأکید دارد که " مقررات قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا که در جهت تحقق اهداف مذکور در اصل ۵۵ قانون اساسی و به منظور پاکسازی و حفاظت هوا از آلودگی ها به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده متضمن ضرورت اتخاذ تدابیر متناسب در زمینه ساماندهی سیستم حمل و نقل شهری و الزام کلیه دستگاه ها و مؤسسات و اشخاص حقیقی و حقوقی به رعایت مقررات و سیاست های مندرج در قانون مزبور است" (رحمت الهی و شیرزاد، ۱۳۹۳: ۷) مورد دیگر رای دیوان عدالت اداری در پرونده شرکت آلومینوم ایران (ایرالکو) است که در آن این دیوان رای به آلاینده نبودن این شرکت آلومینوم سازی صادر نمود. اما در سال ۱۳۸۹ پیرو رای هیات عمومی این دیوان^۱ مبنی بر عدم صلاحیت دیوان در رسیدگی به اعتراض نسبت به تصمیمات کمیسیون موضوع ماده ۱۲ قانون زمین شهری، مرجع ذیصلاح محاکم عمومی شهرستان اراک تعیین گردید. با توجه به قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا که بعد از قانون حفاظت از محیط زیست به تصویب رسیده است و در ماده ۱۶ آن آمده است: در صورتی که صاحبان و مسئولان کارخانجات و کارگاه ها و نیروگاههای آلوده کننده ظرف مهلت تعیین شده مبادرت به رفع آلودگی یا ممانعت از کار و فعالیت کارخانه و کارگاه مربوط نمایند، در پایان مهلت مقرر به درخواست سازمان حفاظت محیط زیست و دستور مرجع قضائی ذیربط محل که بلافاصله توسط مامورین انتظامی به مورد اجرا گذاشته می شود از کار و فعالیت کارخانجات و کارگاه های آلوده کننده جلوگیری به عمل خواهد آمد. ادامه کار یا فعالیت کارخانجات و کارگاه ها و نیروگاه های مزبور منوط به صدور اجازه سازمان حفاظت محیط زیست و یا رای دادگاه صلاحیتدار خواهد بود" آنگاه محاکم عمومی جزایی شهرستان اراک صالح به رسیدگی هستند، زیرا مامورین انتظامی با دستور دادستان محترم انجام وظیفه نموده و داسرا نیز در معیت دادگاه جزایی فعالیت می نماید، که با این شرح محاکم عمومی جزایی به درخواست شرکت ایرالکو با طرفیت قرار دادن اداره ی محیط زیست و داسرا نسبت به موضوع اتخاذ تصمیم خواهند نمود. (مشهدی، ۱۳۹۳) از این قضایا چنین برمی آید که هم در سطح ملی و هم بین

^۱ رای به شماره دادنامه ۴۷۳ در پرونده کلاسه: ۸۹/۷۱۴ در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۲۷ عدم صلاحیت دیوان در رسیدگی به اعتراض نسبت به تصمیمات کمیسیون موضوع ماده ۱۲ قانون زمین شهری محرز گردید.

المللی کم و بیش می توان رد پای ورود محیط زیست و دغدغه های آن را در تدوین و صدور رای از سوی محاکم قضایی گوناگون شاهد بود.

مقایسه موقعیت EIA در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه

در سطح ملی، دولتها به سرعت در راستای اصلاح یا افزایش قوانین داخلی و آیین نامه های اجرائی و ضوابط اداری در جهت تقویت زیست محیطی گام برمیدارند. با وجود تحولات سریع، در بسیاری از کشورهای در حال توسعه اجرای مقررات زیست محیطی اغلب به دلیل کمبود تجهیزات و نیروی انسانی کار آمد با دشواری های فراوانی همراه است (کشاورز و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۵). در واقع در سطح ملی از آنجا که هزینه ها و امکانات برای کاهش اثرات بحران های زیست محیطی به طور متناسب وجود ندارد بنابراین با حداقل های موجود دولت ها سعی می کنند تا شهرها را متناسب با آنها برنامه ریزی و طراحی نماید تا بتوان اثرات آسیب ها را به حداقل برساند. (مباشری و دیگران، ۱۳۹۹: ۱) اما باید به این مساله توجه داشت که موقعیت کشورهای مختلف در زمینه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی و قوانین و مقررات آنها با توجه به توانایی و امکانات و نیروی متخصص در این رابطه متفاوت می باشد، که در این بخش ابتدا به مقایسه این کشورها پرداخته و سپس چند نمونه عملی آنها ذکر می گردد.

همان طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می شود در کشورهای توسعه یافته قوانین و مقررات مربوط به EIA به خوبی تنظیم گردیده برای مثال در کشور کانادا، قانون ارزیابی پیامدهای زیست محیطی کانادایی EIA را تنظیم نموده است. همچنین در این کشورها در اجرای EIA مشارکت فعال همه گروه ها (اعم از مقامات و نهادهای دولتی و مردمی که به نحوی تحت تاثیر EIA هستند)، مطرح است. در خصوص اصول حاکم بر ارزیابی پیامدهای زیست محیطی فرایند غربالگری در این کشورها به خوب تعریف شده است برای مثال در کشورهای اتحادیه اروپا، مقامات صالح تصمیم می گیرند که آیا EIA در مورد طرح پیشنهادی ضروری است یا خیر؟ در ژاپن تصمیمات غربالگری توسط آژانس های صلاحیت دار با معیارها و ضوابط مشخصی انجام می گیرد. یا در کانادا مقام فدرال تعیین می نماید که ارزیابی پیامدهای زیست محیطی لازم هست یا خیر. و نکته قابل توجه دیگر در این کشورها این است که همه گزارشات به زبان محلی است. در مقابل در کشورهای در حال توسعه مساله EIA، از وضعیت دیگری برخوردار است. به دین نحو که در این کشورها معمولاً در خصوص EIA با کمبود قوانین و مقررات در زمینه ارزیابی پیامدهای زیست محیطی مواجه اند برای مثال EIA در بسیاری از کشورهای آفریقایی الزامی نیست. از سوی دیگر در این کشورها جنبه های محیط زیستی مسایل کلی را در بر می گیرد و اثرات سلامتی و اجتماعی در ارزیابی پروژه ها کمتر مورد توجه قرار می گیرد. همچنین رویه غربالگری در EIA در این کشورها ضعیف است. در کشورهای مثل پاکستان هیچ قانونی برای تضمین اجرای غربالگری و تعیین حدود عملیات وجود ندارد یا در برخی دیگر از کشورها مثل نیجریه و اندونزی تحت شرایط خاصی حدود ارزیابی آثار زیست محیطی را بررسی می نمایند و در کشورهایی مانند تایوان و شیلی چک لیستی کلی را دنبال می نمایند. از دیگر نکاتی که در باب ارزیابی پیامدهای زیست محیطی وجود دارد این است که اکثر گزارشات انگلیسی بوده و به زبان محلی این کشورها نیست، کمبود آموزشی و گزارشات و نظارت ضعیف هم باید به آنها اضافه نمود. (Sadler, 1996:8)

جدول ۱. مقایسه EIA در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه^۱

EIA در کشورهای توسعه یافته	EIA در کشورهای در حال توسعه	سیستم EIA
برای تعریف واضح از EIA مقررات حقوقی جامع و خاصی وجود دارد. در واقع قوانین این کشورها به خوبی در زمینه ارزیابی اثرات زیست محیطی تدوین شده است.	در قوانین این کشورها تعریف واضحی از EIA به ندرت دیده می‌شود. اکثراً در سایر روش‌های تصمیم‌گیری گنجانده شده است. کمبود قوانین رسمی در این زمینه مطرح است.	مقررات حقوقی
ارزیابی دقیق از اثرات محیط زیست	به طور عمده فقط در مورد پروژه‌های خاص و مهم در نظر گرفته شده و اثرات جمعی و مستقیم ارزیابی نمی‌شود.	اثرات محیط زیستی
گزارشات به طور عمومی بررسی شده و طرفداران به سوالات مطرح شده پاسخ می‌دهند	عموم مردم اغلب درگیر نیستند. طرفداران به ندرت به نکات مطرح شده جهت بهبود و مرور گزارش پاسخ می‌دهند	مشارکت عمومی
نظارت بر تأثیر اقدامات، مرتبط با مراحل اولیه فرآیند است.	نظارت به ندرت انجام می‌شود و اعمال آن نیازمند الزامات خاص است.	نظارت
طرح‌های غربالگری برای هر مرحله در نظر گرفته شده است. و به خوبی تعریف شده است.	غربالگری به طور کلی در نظر گرفته شده ولی به قدر کافی اجرا نمی‌شود. و میتوان گفت در این کشورها غربالگری ضعیف می‌باشد.	اقدامات غربالگری
دستورالعمل خاص برای مشارکت عموم تضمین شده است.	مشارکت عمومی به ندرت وجود دارد. و در برخی از این کشورها تحت شرایط خاصی مشارکت صورت می‌گیرد.	مشارکت عمومی

آلمان و ارزیابی پیامدهای زیست محیطی

در کشور آلمان بخشنامه هیات وزیران در سال ۱۹۷۵ در خصوص اصول ارزیابی اثرات زیست محیطی برای طرح‌های فدرال اعلام گردید، که به موجب آن بخشنامه اثرات احتمالی زیست محیطی فعالیت‌ها و روند‌های برنامه‌ریزی و اجرای یک طرح پیش‌بینی شده بود، از این رو به تبع این بخشنامه "قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی برای کلیه طرح‌های عمومی و خصوصی" در سال ۱۹۹۰ به تصویب مجلس می‌رسید و از ۲۱ فوریه ۱۹۹۵ قدرت اجرایی یافت. به طور کلی در این کشور ارزیابی اثرات زیست محیطی در هر دو سطح دولتی و فدرال برای برخی از طرح‌ها استفاده می‌شود. قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی در کشور آلمان متشکل از ۲۰ ماده است که ناظر بر موارد زیر می‌باشد: در ماده یک این قانون، هدف اصلی از تدوین قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی در این کشور ذکر شده است، این ماده هدف از تدوین قانون ارزیابی را تضمین انجام اقدامات موثر پیشگیرانه قبل از اجرای طرح‌هایی که اثرات سوء بر محیط زیست دارند، ذکر نموده است. با مطالعه این قانون مشاهده می‌شود که، دولت آلمان ارزیابی اثرات زیست محیطی را همواره به عنوان یکی از ابزارهای تحقق سیاست‌های زیست محیطی خود که عمدتاً در جهت پیشگیری از بروز مسایل زیست محیطی و آسیب‌های غیرقابل جبران تنظیم شده، مد نظر قرار داده است.

در این کشور نیز همانند سایر کشورهای عضو اتحادیه اروپا فرآیند ارزیابی مطابق الگوی اتحادیه اروپا خواهد بود و کلیه طرح‌های ذکر شده در بخشنامه اتحادیه اروپا در این کشور نیز ملزم به انجام ارزیابی اثرات زیست محیطی می‌باشند. البته تعیین طرح‌های مشمول ارزیابی از طریق صدور بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی، توسط دولت

¹ .Nizami and others,2011,p135

فدرال نیز صورت می‌گیرد. از نکات مثبت و قابل توجه، توجه به اثرات فرامرزی احتمالی یک طرح می‌باشد و از جمهوری فدرال خواسته شده تا در صورت وجود چنین آثاری به هنگام اجرای یک طرح کشورهای همسایه را مطلع سازد، به عبارتی در این قانون اصول تساوی و حفاظت از میراث مشترک بشریت مدنظر قانونگذار قرار گرفته است. همچنین در قوانین ارزیابی این کشور بر نقش مردم و مشارکت عمومی در فرآیند ارزیابی اثرات زیست محیطی تأکید کافی شده و در قانون ذکر گردیده که انجام ارزیابی بدون دخالت و نظر مردم و جوامع محلی، فاقد مفهوم و محتوا است. بنابراین باید اظهار داشت که ارزیابی زیست محیطی، ابزار مشارکت فعال مردم در حفاظت محیط زیست است و لذا با استفاده از آن، اصل مشارکت نیز می‌تواند جامه عمل به خود گیرد. (دبیری و کیانی، ۱۳۸۷)

بررسی قوانین و مقررات EIA در کشور فرانسه

قوانین EIA در فرانسه پس از تصویب قانون حفاظت طبیعی در سال ۱۹۷۶ به سایر قوانین فرانسه ملحق شد. این اولین قانون در زمینه EIA در اروپا بود. قانون مذکور شامل زمینه‌های مختلف سمت‌گیری و تنظیم مقررات نظام اداری در فرانسه است. در دومین فصل قانون مذکور شناخت مفهوم ارزیابی زیست محیطی و تعیین زمینه‌های کاربرد آن بیان شده است. به طور کلی سیستم EIA در این قانون شامل این موارد می‌گردد: طرح‌هایی معاف از ارزیابی اثرات زیست محیطی مانند طرح‌های عمومی، طرح‌های خصوصی و برنامه‌ریزی‌های شهری نیازمند ارزیابی و فهرستی از طرح‌هایی که نیازمند ارزیابی اثرات زیست محیطی اجمالی می‌باشند. (Study Group for EIA system 1995)

با مطالعه قوانین ارزیابی اثرات زیست محیطی در این کشور مشاهده می‌شود که قوانین ارزیابی اثرات زیست محیطی در فرانسه، ارایه برنامه‌پایش زیست محیطی را الزامی نمی‌داند و نیازی به ارایه آن در گزارش نمی‌باشد. فرانسه احتمالاً کشوری است که بیشترین تعداد ارزیابی اثرات زیست محیطی در آن صورت می‌گیرد، برآوردها نشان می‌دهند که سالانه ۵۰۰۰ تا ۶۰۰۰ گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی در این کشور تهیه می‌شود که شامل طیف وسیعی از طرح‌ها می‌باشد ولی طرح‌ها و برنامه‌های بخشی را در بر نمی‌گیرد. به طور مثال ارایه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی برای نیروگاه‌های هسته‌ای و بزرگراه‌ها الزامی است، ولی برای طرح نیروگاه‌های برق و یا برنامه‌های جاده‌سازی این چنین نیست. شایان ذکر است که این نکته توسط برخی از تحلیل‌گران، خصوصاً طرفداران محیط زیست این کشور مورد انتقاد قرار گرفته است.

یکی از مشکلات مهم ارزیابی اثرات زیست محیطی در کشور فرانسه درخواست ارزیابی برای طرح‌هاست ولیکن برای برنامه‌ها گزارشی تهیه نمی‌شود و در صورت تقویت و اصلاح نظام، تهیه گزارش ارزیابی برای برنامه‌ها نیز الزامی خواهد شد. (دبیری و کیانی، ۱۳۸۷)

ارزیابی EIA در کانادا

ارزیابی اثرات زیست محیطی در کشور کانادا از سال ۱۹۷۳ مورد توجه قرار گرفت و بدین ترتیب در سال ۱۹۹۲ قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی این کشور تصویب و در ژانویه سال ۱۹۹۵ لازم‌الاجرا گردید. این قانون شامل رویه‌های غربالگری برای پیامدهای ساده است. قانون مذکور در سالهای ۲۰۰۱ و نهایتاً ۲۰۱۲ مورد اصلاح و بازنگری قرار گرفت. (Perevochtchikova, 2013:5)

شایان ذکر است که برخی از طرح‌های مشمول ارزیابی در این کشور موظفند مستقیماً اقدام به تهیه گزارش تفصیلی ارزیابی اثرات زیست محیطی نمایند (بدون الزام به تهیه گزارش اجمالی) با مطالعه و بررسی اجمالی فرآیند ارزیابی اثرات زیست محیطی در این کشور مشاهده می‌شود که در این نظام بخش تصمیم‌گیری در خصوص طرح مورد نظر و ارزیابی اثرات استراتژیک به چشم نمی‌خورد و مشارکت مردمی به صورت بخشی می‌باشد ولیکن حضور ضوابط و معیارهای پایش و مدیریت زیست محیطی در این فرآیند شفاف می‌باشد. مطالعات قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی در این کشور نشان می‌دهد که، در نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی این کشور تصمیم‌گیری و ارزیابی اثرات استراتژیک وجود نداشته و مشارکت مردمی به صورت بخشی دیده می‌شود ولیکن ضوابط و معیارهای پایش در این سیستم به چشم می‌خورد. (دبیری و کیانی، ۱۳۸۷) پروژه‌های که باید ارزیابی شوند در قوانین این کشور تعریف شده‌اند که از آن جمله: ساخت فرودگاه/انتقال زمین برای توسعه معادن/تاسیس مراکز هسته‌ای/لایروبی یک بندر/نردبان ماهی‌ها و همپروژه‌ها در پارک ملی. در سال ۲۰۱۲ از این لیست پروژه‌های هسته‌ای همچون پروژه‌های نفت و گاز مستثنی گردید. به طور کلی در این کشور برای مسایل محیط زیستی مسئولیت مشترک وجود دارد. و هر استان قوانین محیط زیستی خاص خود را دارد. (Perevochtchikova, 2013:7)

ارزیابی پیامدهای زیست محیطی در چین

ارزیابی پیامدها در چین از سال ۱۹۷۳ آغاز گردید و از اواخر دهه هفتاد مبنای اصلی پروژه‌ها بود. در قانون حمایت از محیط زیست در سال ۱۹۷۹ تصریح شد که کلیه ساخت و سازهای مربوط به پروژه‌ها باید EIA را اجرا نمایند. پروسه EIA به طور واضح در قانون مدیریت حفاظت از ساخت و ساز اساسی محیط زیست تعریف شده بود که در سال ۱۹۹۱ اجرا گردید. ویژگی اصلی سیستم‌های اداری در چین شامل این واقعیت است که مقررات برای مشارکت عمومی ایجاد شده است و کار EIA از طریق سازمانهای مجری EIA اعمال می‌شود. امروزه در چین EIA دو نوع اصلی پروژه‌ها را در برمی‌گیرد: ساخت و ساز و طرح‌ها. پروژه‌های ساختمانی بر اساس انواع و مقیاس‌ها طبقه‌بندی می‌شوند؛ و طرح‌ها به دو دسته تقسیم شده برای کاربرد اراضی و توسعه دریایی و آبخیزداری و طرح‌های خاص که شامل کشاورزی، دامپروری، صنعت، جنگلداری، انرژی، حمل و نقل گردشگری می‌شود. و برای نظارت بر اجرای ارزیابی این پروژه‌ها مرکزی برای این امر ایجاد گردیده که مسئول مهیا کردن خدمات فنی، نظارت بر تحقیقات و آموزش برای کسب مجوز می‌باشد. تا همین اواخر یکی از نقاط ضعف EIA در چین عدم مشارکت عمومی در این زمینه بود. اما برخی از استانها به تدریج الگوی مشارکتی افزایش یافته را در اواخر دهه ۲۰۰۰ اتخاذ کرده‌اند، در سال ۲۰۰۶ مشارکت عمومی در آئین نامه EIA تحت آژانس حفاظت از محیط زیست کشور گنجانده شد. اکنون وزارت حفاظت از محیط زیست این وظیفه را داراست. (King, 2013:7)

ارزیابی اثرات زیست محیطی در سریلانکا

در سریلانکا قوانین محیط زیست ملی در سال ۱۹۸۸ جهت تدوین مقررات راجع به ارزیابی پیامدهای زیست محیطی اصلاح گردید. مقامات محیط زیست مرکزی برای راهنمایی و انتخاب پروژه و مشارکت مقامات تصویب کننده پروژه‌های مختلف مرتبط با EIA مسئول هستند. این فرایندها شامل مقرراتی برای استماع عمومی، اعلان عمومی و توضیح و تجدید نظر خواهی علیه طرح‌های ناموفق می‌باشد. (Study Group for EIA system, 1995).

ارزیابی EIA در پاکستان

فرآیند EIA در آیین نامه حمایت از محیط زیست پاکستان در سال ۱۹۸۳ وضع گردید. اما در واقع این قانون اجرایی نگردید. در سال ۱۹۹۲ مقررات هیات های اداری در این زمینه آغاز گردید. در نظارت بر همه پروژه ها که به نحوی بر محیط زیست اثرگذار بودند، اکثر عموم مشارکت داشتند، که این مشارکت شامل شورای حمایت از محیط زیست پاکستان می گردید و بر این موارد نظارت داشتند:

(الف) اثرات فعالیت های طراحی شده

(ب) ابزارهای حمایت از محیط زیست

(ج) اثرات مضر اجتناب ناپذیر

اقدامات متقابل از طریق گزارش پروژه های طراحی شده جهت به حداقل رساندن اثرات مضر بر محیط زیست. به طور کلی اجرای یک سیستم EIA در راستای دستور العمل های موجود به دلیل محدودیت های مالی و اجتماعی با مشکلاتی مواجه است. و اگر چه دستور العمل های جامعی در پاکستان به تصویب رسیده، اجرا و ارزیابی موضوعات و تصمیم گیری در مورد آن در برنامه های کاربردی در نظر گرفته نمی شود. این مشکلات را با ساده کردن سیستم EIA می توان برطرف نمود (Nizami & others, 2011).

نتیجه گیری و دستاورد علمی پژوهشی

ارزیابی پیشین فعالیتهای خطرناک محیط زیستی، تعهدی است که از مفهوم پیشگیری نشات می گیرد. از آنجا که کم توجهی در به کارگیری اقدامات و ابزارهای مناسب جهت پیشگیری از چنین خطری ممکن است آثار زیانباری را به دنبال داشته باشد. این مسئله نیز قابل بررسی است که انجام درست و دقیق یک ارزیابی تأثیرات زیست محیطی می تواند به عنوان استاندارد برای تعیین حد توجه و دقت در پیشگیری از خطر عمل نماید. اما در خصوص اینکه تا چه حد این استاندارد قابل اعمال است؛ می توان چنین برداشت نمود که هر چند تلاش های فراوانی در سطوح ملی، منطقه ای و بین المللی، برای اجرای اصول و قواعد ناظر بر محیط زیست از جمله ارزیابی پیامدهای زیست محیطی صورت گرفته، اما، تردیدی وجود ندارد که از یک سو، برخی اشخاص اعم از حقیقی یا حقوقی توانسته اند بدون در نظر گرفتن تعقیب موثر قضایی، در اکثر نقاط جهان به فعالیت خود مشغول شده و به اصول و قواعد زیست محیطی توجهی ننمایند؛ از سوی دیگر، در بسیاری موارد فقدان سازوکارهای تقنینی یا اجرایی در سطوح مختلف به نحو بارزی مشهود است که موجب افزایش انگیزه ناقضان اصول محیط زیستی می گردد. به طور مثال، در سطح ملی هنوز مرجع یا محکمه خاص رسیدگی کننده به تخلفات ناشی از عدم رعایت این رویه وجود ندارد، و عملکرد نهادهایی همچون دیوان عدالت اداری بدین صورت است که، در بررسی پرونده های زیست محیطی، بیشتر بر ضوابط عینی مندرج در قانون و چگونگی توجه به آنها در تصمیم اداری متّخذ، متمرکز هستند و شناسایی و تایید حق بر محیط زیست سالم، امری حاشیه ای و فرعی در آرای هیئت عمومی دیوان به شمار می رود؛ در حال حاضر هر چند نهادهایی همچون دیوان دادگستری اروپا، نفتا و مرجع قضایی سازمان تجارت جهانی در سطح منطقه ای و دیوان بین المللی دادگستری در سطح بین المللی به این مساله رسیدگی می نمایند؛ اما بایستی خاطر نشان نمود که دیوان بین المللی دادگستری به نحو محتاطانه و محدودی در برخی از قضایایی که به آن

پرداخته شد، به این امر رسیدگی می‌نماید. هر چند تعداد اندکی از دعاوی بین‌المللی مطروحه در دیوان به موضوعات محیط زیست اختصاص دارد اما با تحلیل همین تعداد از آرا اینگونه می‌توان برداشت نمود که این آراء به دلیل مواجهه با مسایل و موانعی با نگرش احتیاط آمیز صادر شده است. حاکمیت دولت‌ها، چالش‌های سیاسی و اقتصادی به عنوان عمده‌ترین موانع در این اختلافات به نحوی نهفته است.

از سوی دیگر، دوگانگی‌گزینه‌های معیارهای ارزیابی اثرات زیست محیطی در قوانین کشورهای بدین گونه است که برخی کشورها همچون آمریکا یک معیار حقوقی عملی می‌گذارند، بدین صورت که آیا این اقدام یا پروژه اثر منفی مهمی بر محیط زیست دارد یا خیر. اگر پاسخ مثبت است، باید ارزیابی اثرات زیست محیطی صورت گیرد. برخی دیگر از کشورهای فهرستی از اقدامات یا پروژه‌هایی را که باید بر آنها ارزیابی اثرات زیست محیطی انجام گیرد، منتشر می‌کنند. این مساله در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه نیز بسیار بارز است.

علاوه بر خلا‌های قانونی و مرجع قضایی در رسیدگی به مسایل مرتبط با ارزیابی اثرات زیست محیطی و نوع عملکرد کشورها، چالش دیگر، طولانی شدن فرایند دادرسی در مسایل زیست محیطی برای محاکم دادرسی اعم از داخلی و بین‌المللی است. بدین معنی که برخلاف موضوعات دیگر همچون اختلافات مالی یا تجاری، تشخیص صحت ادعا‌های طرفین اختلاف و یا اثبات اسناد و مدارک ارایه شده به محاکم، نیاز به زمان بیشتری دارد، به ویژه زمانی که دامنه تأثیرات مخرب فعالیت‌ها بر محیط زیست، گسترده و مداوم باشد و در پی آن نیازمند ارزیابی پیچیده و دقیق تری باشد.

در سطح ملی، با وجود درج برخی اسناد مبنی بر رعایت قواعد و ضوابط محیط زیستی، اما در عمل به خوبی به این امر پرداخته نشده است. هر چند در ایران مشکلات ناشی از آلودگی محیط زیست بسیار می‌باشد اما ذکر دو مطلب حایز اهمیت است اولاً مهمترین آلوده کننده‌های محیط زیست، کارخانه‌ها و تاسیسات دولتی هستند که به نحوی متناسب به دولت بوده و از قدرت ویژه‌ای برخوردارند و ثانیاً سازمان محیط زیست، که قانوناً متولی اصلی پیشگیری از آثار زیانبار محیط زیستی است، خود یک نهاد دولتی است بنابراین عنصر حاکمیت در کشور ما هم در این زمینه نقش ایفا می‌نماید، و به نظر می‌رسد بهتر است در این خصوص مراجع قضایی نقش موثر تری را در حفظ محیط زیست کشور اعمال نمایند.

پیشنهادات

رواج آموزش‌های مربوط به حفاظت از محیط زیست و پررنگ شدن نقش مردم در این زمینه با بالابردن اطلاعات آنها در خصوص پیامدهای زیست محیطی می‌تواند به نوبه خود موثر باشد. همچنین در تدوین قوانین جدید و آیین‌نامه‌های اجرایی، باید به نحوی جایی برای حضور افراد محلی و سازمانهای غیر دولتی فعال در زمینه محیط زیست گشوده شده تا اقدامات به عمل آمده موثر تر باشد. ایجاد دادگاههای تخصصی محیط زیست که صلاحیت کامل و انحصاری در حل و فصل دعاوی مربوط به محیط زیست را اعم از حقوقی و کیفری داشته باشند، تاسیس این محکمه تخصصی هم در سطح ملی و هم در سطح بین‌المللی ضروری به نظر می‌رسد. انعقاد معاهده‌ای الزام آور در راستای حمایت و کنترل جدی محیط زیست در پدیده‌هایی مانند رودخانه‌ها که آثار مخرب محیط زیستی در آنها محتمل است؛ یا سازوکار و اقدام‌هایی که همراه با بازرسی دوره‌ای یا ناگهانی یک مرجع بی طرف بوده و بر آن منطقه نظارت کامل داشته باشند. در سطح ملی، با توجه به اصل ۵۰ قانون اساسی در ایران، قوه قضاییه کشور

می تواند از طرفی کمبودهای قوانین موجود را در این زمینه جبران نموده و از طرف دیگر، رکود و انفعالی که هرازگاهی ممکن است دامنگیر سیستم اجرایی کشور در اجرای دقیق قوانین محیط زیست شود را با صدور آرا مناسب و موثر رفع نماید. تعیین نهادهایی جهت نظارت بر اصل ارزیابی پیامدهای زیست محیطی، در حوزه داخلی، اعمال نظارت بر دستگاههای اجرایی باید یک تعهد و وظیفه برای قوه قضاییه شمرده شود و در صورت لزوم ضمن صدور آرای موثر، تذکرات لازم را به دستگاههای مزبور برای حسن انجام وظایفی که قانوناً برعهده دارند داده شود. نکته قابل توجه ضعف قانونی در ماده ۶۱ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴، اختیاری که به موجب قانون ۱۳۵۳ در جلوگیری از ادامه فعالیت واحد آلوده کننده داشت را از این نهاد سلب نموده است؛ و به نظر می رسد در این زمینه قانون مذکور نیازمند اصلاح و تجدیدنظر می باشد.

منابع

آرش پور، علیرضا (۱۳۹۲)، مسئولیت بین المللی برای نقض تعهدات زیست محیطی. تهران: انتشارات جنگل. چاپ اول.

خدابنده دزیج تکیه، هلن (۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات محیط زیستی: تجارب، تنگناها و روند آینده، ترجمه سعید فردوسی؛ فریدون قدوسی، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.

خوش منش زاده، بهنوش، منوری، سید مسعود، دبیری، فرهاد (۱۳۹۲)، بررسی تطبیقی نظام های قانونی ارزیابی راهبردی زیست محیطی در کشورهای مختلف با مقایسه موردی در ایران، مجله علوم و فناوری محیط زیست، دوره ۱۴، ش ۲: ۱۱۵-۱۲۲.

دبیری، فرهاد؛ کیانی، مژده (۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات زیست محیطی در ایران و کشورهای صنعتی. مجله علوم و فناوری محیط زیست، دوره ۹، ش ۴۰: ۹۵-۱۰۹.

رجب زاده، محمد علی (۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح های عمرانی، سازمان حفاظت و محیط زیست، دفتر مشارکت و آموزش همگانی.

رحمت الهی، حسین؛ شیرزاد، امید (۱۳۹۳)، حق بر محیط زیست سالم در رویه قضایی دیوان عدالت اداری، دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ش ۶: ۱۲-۱.

رهنما، عبدالمطلب، خادم، احمد الحسین، گندمکار، امید (۱۴۰۰)، میزان تاثیرگذاری احداث خانه دوم بر انواع آلودگی ها و پیامدهای نامطلوب زیست محیطی (مطالعه موردی شهر اردکان فارس و روستاهای اطراف)، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای، ش ۲: ۴۵۸-۴۴۵.

زارعی، سحر، پورهایمی، سیدعباس، پورنوری، منصور (۱۳۹۶)، توسعه حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو احکام و سوابق قضایی بین المللی. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۱۹، ش ۳: ۱۹۵-۲۱۶.

سالاری، اسماء (۱۳۹۹)، ارزیابی اثرات زیست محیطی فرامرزی در حقوق بین الملل، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۰، ش ۴: ۱-۲۵.

شیلتون، دینا؛ کیس، الکساندر (۱۳۸۹)، کتابچه قضایی حقوق محیط زیست، ترجمه محسن عبدالهی، تهران: انتشارات خرسندی.

کشاورز، اله مراد، میرعباسی، سید باقر، کامرانی، احسان(۱۴۰۰)، نقش حقوق بین الملل در توسعه پایدار محیط زیست، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ش ۳: ۳۳۲-۳۱۵.

گوندلینگ، لوتار... و دیگران(۱۳۸۹)، حقوق محیط زیست، ترجمه محمد حسین حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران

مباشری، مهدی، انوری، محمد رضا، میری، سید غلامرضا(۱۴۰۰)، تحلیل و اولویت بندی عوامل موثر در کاهش آسیب پذیری شهرها از مخاطرات طبیعی(مطالعه موردی: شهر زابل)، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ش ۳: ۷۱۳-۶۹۷

مشهدی، علی(۱۳۹۳)، اساسی سازی ماهوی حق بر محیط زیست در حقوق ایران و فرانسه، فصلنامه حقوق تطبیقی دانشگاه تهران، دوره ۵، ش ۲: ۵۵۹-۵۸۰.

مشهدی، علی؛ هداوند، مهدی(۱۳۹۱)، اصول حقوق اداری (درپرتو آراء دیوان عدالت اداری)، تهران: انتشارات خرسندی.

منوری، سیدمسعود(۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات زیست محیطی، تهران: انتشارات میترا، چاپ دوم
موسوی، سید حسین، میرعباسی، سید باقر، باقری، محمود(۱۳۹۸)، بررسی الگوهای اخلاق زیست محیطی از منظر آرا و رویه‌های قضایی در نظام بین‌الملل، فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، ش ۳۶. شماره ۲۵۹-۲۷۴.
موسوی، سید فضل‌اله؛ موسوی فر، سید حسن(۱۳۹۴)، اختلاف زیست محیطی آرژانتین و اروگوئه(۲۰۱۰)؛ تبیین برخی مباحث و اصول، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۴۵، ش ۴: ۵۸۴-۶۰۸

Ara pathan ,P.(2011). Concept of Environmental Impact Assessment and Idea of Sustainable Development , researchGate , Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1996506>

Bashour,L.(2016). Comparative analysis of enabling legislation for EIA follow-up in Lebanon
Editoriale Scientifica.(2017). Environmental Impact Assessment after the International Court of Justice decision in Costa Rica-Nicaragua and Nicaragua-Costa Rica: Looking backward, looking forward, Questions of International law journal, Via San Biagio dei Librai 39 – 80138 Napoli

Gohary, E.R. (2016). International EIA Guidelines and the Nile Basin Countries EIA Experience, European Scientific Journal, Central Laboratory for Environmental Quality Monitoring, National Water Research Center, NWRC, Cairo, Egypt, vol 12, No.17, 284-508, URL:<http://dx.doi.org/10.19044/esj>.

ICJ Rep. (2010). Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) Summary of the Judgment

King, P.Hoiberg, O. (2013). Comparative Study of EIA Systems: Philippines and Other Countries, Institute for Global Environmental Strategies (IGES), 1-69

Lie, C. (2008). Environmental Impact Assessments in Developing Countries: An Opportunity for Greater Environmental Security? Working paper, Foundation for Environmental Security & Sustainability

Manday, E & Ian, T. (2009). Environmental Impact Assessment in Australia: theory and practice. Federation press. 5

Nizami, A. Molander, S. Asam, Z. Rafique, R. Korres, N. Kiely, G. Murphy, D. (2011). Comparative analysis using EIA for developed and developing countries: case studies of hydroelectric power plants in Pakistan, Norway and Sweden, International Journal of Sustainable Development & World Ecology, Vol. 18, No. 2, 134-142

Perevochtchikova, M. & André, P. (2013). Environmental Impact Assessment in Mexico and Canada: Comparative Analysis at National and Regional Levels of Federal District and Quebec, Université de Montréal, Quebec, Canada, Vol. 3, 1-12

Sadler, B. (1996). Environmental Assessment in a changing world, Intoduction to Enviromental impact Assessment industry & environment unit, CSE.

Sadler, B. & Brown, K. (1999). Principles of Environmental Impact Assessment Best Practice, Institute of Environmental Assessment, UK.

Sands, P. (2003). Principles of International Enviromental law: Purposes, Principles means and Ensuring compliance, university press.

Sands, P. & Galizzi, P. (2004). Documents in International Enviromental Law, Cambridge, Second edition

Study Group for Environmental impact Assrssment system. (1995). Current Environmental impact Assessment System

Tim, S. (2009). International Courts and Environmental Protection, Cambridge Press.

Vomacka, V. (2017). Case study on transboundry enviromental impact assessment (EIA), EJTN administrative law project judicial training on EU enviromental law, Academy of European Law.